

Reformations- jubilæet 1517-2017

Udvalgte temaer 1-10

Charlotte Appel (red.), Bo Kristian Holm (red.),
Hanne Kolind Poulsen, Hanne Sanders,
Anna Vind

TEMA 1: Reformationen – tro og gerninger

Spør i dag: Tro og gerninger

Er religion en privat sag? Sådan er der mange, som ser på det i dag og mener, at tro kun angår den enkelte. Når der skal samles ind til svage og nødstedte, diskuteres det på den anden side tit, om der er en sammenhæng mellem kristen næstekærlighed og konkrete handlinger. Før i tiden udgjorde kristendommen den helt naturlige baggrund for samfundsmoral og samfundsindretning. Hvordan – og hvilke spor det har sat frem mod i dag – har meget med reformationens historie at gøre.

Luther og de reformatoriske ideer: Tro og gerninger

”Hvordan finder jeg en nådig Gud?” Det var det vigtigste spørgsmål for Martin Luther. Hvis Gud er den, der viser nåde, kan frelsen ikke være afhængig af, hvad mennesket selv gør. Den erkendelse kom Luther til ved at læse Paulus. Han sammenfattede sin nye forståelse ved at sige, at mennesket retfærdiggøres af tro alene, ikke ved gerninger. Ifølge Luther kan intet menneske nemlig helhjertet gøre, hvad det skal – der vil altid være en skjult, selvoptaget interesse. Mennesket kan kun blive befriet fra sin egoisme og evige kredsen om sig selv ved at modtage Guds tilgivelse, hans 'benådning'. Derfor er mennesket ikke sin egen lykkes smed, men mennesket tager imod, hvad Gud giver.

Luther blev anklaget for at ignorere gode gerningers betydning. Men han mente selv, at han tværtimod befriede mennesket, så det kunne gøre gode gerninger for andres skyld – uden at gøre dem for sin egen frelses skyld.

Reformationens historie og det danske samfund: Tro og gerninger

I 1500-tallet levede mennesker i et magisk-religiøst verdensbillede, som var styret af spændingen mellem Gud og Djævel. Disse to greb til stadighed ind i verdens gang, og mennesker opfattede det sådan, at de kunne påvirke dem gennem deres egne handlinger. Selvom troen på Gud ifølge reformationens teologer blev sat over gerningerne, var – og er – den protestantiske verden stadig fuld af religiøse gerninger med stor betydning for det enkelte menneske og samfundet.

Efter reformationen tænkte man stadig, at Gud kunne straffe med krig, misvækst eller sygdom, hvis mennesker opførte sig syndigt. Men han kunne også belønne ved at give fred, sikre en god høst eller gøre mennesker raske. Mange mennesker anstrengte sig derfor for at leve et godt kristent liv; man bad til Gud og gennemførte ritualer til hans glæde. Gode, protestantiske

gerninger, også kaldet ”troens frugter”, kunne være almisser til de fattige eller næstekærlig omsorg for familie og naboer.

Djævelen blev set som ond og ligeså aktiv som Gud. Det betød, at mennesker hele tiden skulle være på vagt overfor Djævelens fristelser eller hans krav om troskab og hjælp. Man frygtede, at hvis man var svag, kunne straffen blive stor både i dette liv og efter døden.

Fra midten af 1700-tallet troede man mindre på Guds og Djævelens direkte indgreb i denne verden. For pietisterne og for 1800-tallets vækkelser blev den personlige omvendelse vigtigst. Men også her havde gerningerne stor betydning, fordi man kunne genkende et omvendt menneske på, hvad han eller hun lavede. Hvis fx en spillemand ødelagde sin violin, blev det set som tegn på afstandtagen fra et syndigt liv. De sidste århundreders filantropi har også rødder i ønsket om gøre gode gerninger. Her ses et spor frem mod velfærdsstatens udvikling.

Reformationen i kunsten: Tro og gerninger

Lucas Cranach den Yngre:

"Unterscheid zwischen der waren Religion Christi vnd falschen Abgöttischen Lehr des Antichrists in den fürnemsten stücken" (Forskellen mellem den sande Kristi religion og Antikrists falske, afgudsdyrkende lære), 1546. Træsnit, 2 stokke.

En af de vigtige forskelle mellem den gamle romerkirke og Luthers ny teologi var, hvordan man forstod de to centrale begreber i kristendommen; tro og gerninger. Troen var vigtig for begge

parter, men de gode gerningers betydning var man uenige om. I den gamle kirke mente man, at det var afgørende for frelsen at udføre gode gerninger. Luther mente derimod, at gode gerninger kom helt af sig selv, når man havde fundet troen. Gerningerne var altså ikke længere en præmis for frelsen, men en følge af den.

Propagandabilledet viser forskellen på den gamle og den nye måde at dyrke Gud på. I højre side ser man satiriske og spottende motiver, der viser den gamle – og i lutherske øjne forkerte – gudsdyrkelse: På prædikestolen står en velnæret munk. Han inspireres af en lille djævel bag ham, der puster ord ind i hans øre. Han prædiker om, hvad der skal til af gode gerninger for at blive frelst, og det ser vi i billedet: man skal fx købe aflad, gå i procession med hellige billeder og relikvier, tage på pilgrimsfærd og sørge for, at der afholdes messer for de døde.

Men Gud griber ind over for denne misforståede form for kristendom. Øverst til højre sender han hagl ned over dem alle, og Den Hellige Frans' forbøn til venstre hjælper ikke.

Motiverne til venstre viser den rigtige måde at dyrke Gud på, nemlig den lutherske. Luther selv står på prædikestolen og taler, inspireret af Helligånden (duen), om den direkte vej til Gud via Kristus. Man ser de sakramenter, som Luther anerkendte – barnedåben og nadveren.

Menigheden lytter til Guds ord, tror på det og derfor bliver de frelst. Her er gode gerninger ikke nødvendige for frelsen.

TEMA 2: Reformationen – staten og kirken

Spør i dag: Staten og kirken

Hvordan er forholdet mellem stat og kirke? Flertallet af den danske befolkning er medlemmer af Folkekirken og dermed del af et luthersk trossamfund. At Folkekirken står så stærkt, har historiske rødder tilbage til reformationen og til grundloven af 1849, der gav Folkekirken en særlig status. I andre protestantiske lande har man indrettet sig anderledes, og i Sverige blev kirke og stat f.eks. helt adskilt for få år siden. Er der grund til at gøre som svenskerne? Tolkninger af traditioner og udviklingslinjer fra reformationstiden dukker løbende op, når forholdet mellem stat og kirke bliver diskuteret.

Luther og de reformatoriske idéer: Staten og kirken

Luthers forståelse af forholdet mellem stat og kirke var komplekst. På den ene side skelnede han skarpt mellem det åndelige og det verdslige, på den anden side mente han, at der var en tæt sammenhæng mellem det religiøse og det politiske. For Luther var åndelig retfærdighed noget ganske andet end verdslig, juridisk retfærdighed: Åndelig retfærdighed får man ifølge Luther skænket af Gud. Verdslig retfærdighed afhænger af, hvad man gør. Luther så det sådan, at Gud styrede verden på to måder: For det første åndeligt gennem sit ord, der både rettede sig mod mennesket som lov og fordømte synderen, og som evangelium, der tilgav synderen; For det andet verdsligt ved hjælp af fyrsten og samfundets love. På den måde skelnede Luther mellem det åndelige (religion) og det verdslige (politik) i den såkaldte ”to-regimente-lære”.

Luther forstod imidlertid også verden ud fra sin lære om ”tre stænder”. De tre stænder er kirke, familie og stat. Alle tre stænder står sideordnede og er med til at opretholde det gode samfundsliv. De er dermed alle lige vigtige. Kombinationen af to-regimente-læren, der først og fremmest skelner mellem religion og politik, og tre-stands-læren, der betoner sammenhængen mellem de tre stænder, er i høj grad med til at give lutherdommen dynamik.

Reformationen medførte med det samme ændringer for staten, ikke mindst for retsvæsenet. Da Luther i 1520 brændte den kanoniske ret (dvs. den kirkelige lovgivning med rødder i den antikke romerret) brød han forbindelsen til den pavelige domstol i Rom. Nu måtte den verdslige domstol overtage ansvaret for familieret og dermed også arveret. Før reformationen var ægteskabslovgivning en del af den kirkelige ret, men Luthers to-regimente-læren forbyder kirken at have egne domstole. Da den nye reformatoriske retspraksis skulle lægges fast i 1500-tallet var der stor uenighed om, hvorvidt man kunne bygge en ny retsorden på Bibelen alene, eller om man også var nødt til at genbruge væsentlige elementer fra den gamle romerret.

Reformationens historie og det danske samfund: Staten og kirken

Tilbage i senmiddelalderens Danmark havde kirken ejet mere end en tredjedel af jorden, og navnlig bisperne havde stor politisk indflydelse. Reformationsbevægelsen ville begrænse denne magt og ikke mindst indflydelsen fra paven i Rom. Med Christian 3.s reformation i 1536 overtog kongemagten kirkejorde og –ejendomme; kirkens verdslige magt blev afskaffet, og kongen var nu øverste myndighed. Nogle steder kom der synlige ændringer, f.eks. hvor klostre blev nedlagt, eller overflødige bykirker blev brudt ned. Kirken havde dog fortsat sin egen betydningsfulde organisation med præster, provster og bisper, og de gejstlige udgjorde stadig en særlig samfundsstand med privilegier og en høj grad af selvbestemmelse. Fattighjælp og skolegang var blandt de områder, som kirkens mænd tog sig særligt af.

Kongen blev opfattet som en øvrighed, der var indsat af Gud. Derfor havde han et særligt ansvar over for Gud, kirken og sine undersåtter. Når han gav nye love, fungerede som øverste dommer eller gik i krig, blev det ofte begrundet med dette ansvar. Og når præsterne formidlede det religiøse verdensbillede til deres menigheder, lagde de stor vægt på den orden og gensidige respekt og lydighed, der skulle herske i et godt luthersk samfund.

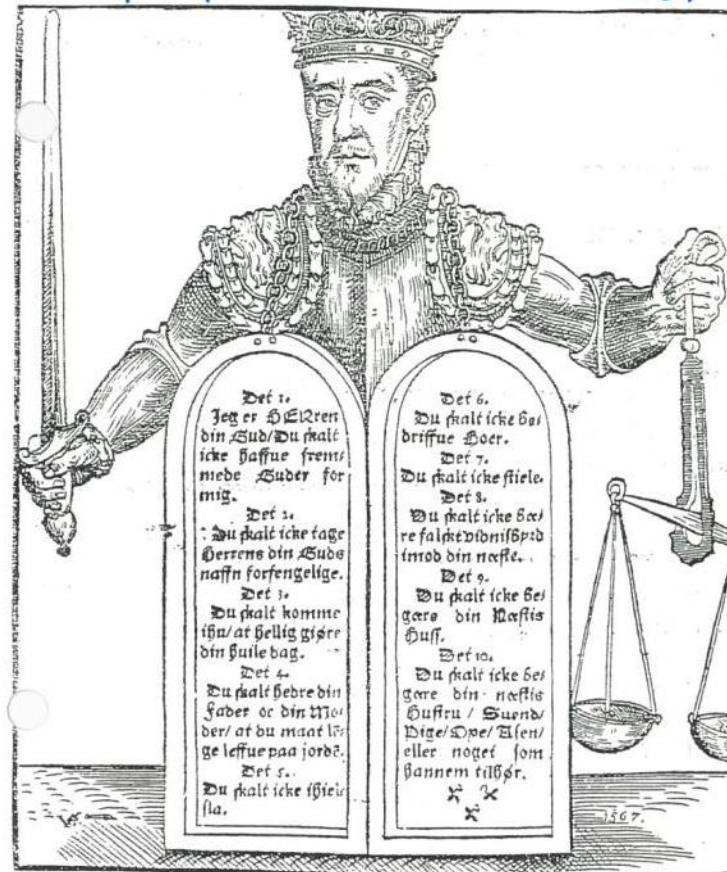
I mere end tre århundreder havde Danmark en luthersk statskirke, som alle landets indbyggere havde pligt til at tilhøre. Grundloven af 1849 afskaffede statskirken, og religionsfrihed blev en demokratisk rettighed. Ingen kunne dog dengang forestille sig et samfund uden kirke og kristen samfundsmoral. Den evangelisk-lutherske kirke fik en særlig status af ”Folkekirke”, som skulle understøttes af staten. Den bebudede lovregulering af forholdet mellem Folkekirken og staten fandt dog aldrig sted. Det giver med jævne mellemrum anledning til fornyet debat.

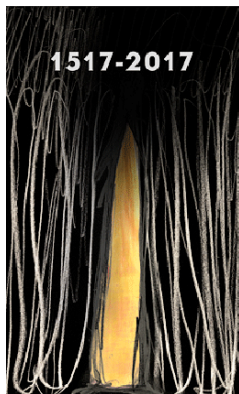
Reformationen i kunsten: Staten og kirken

Lorenz Benedickt, *Frederik 2 som lovens vogter*, træsnit.

Titelblad til Niels Nielsen Kolding: *De besynderligste Historier, Sententzer oc Exempler, som findis i den hellige Scrijft om Offrigbedz Kald:*, København 1567.

I 1567 skrev Niels Nielsen Kolding en bog om, hvordan kongen skulle handle som Guds stedfortræder på jorden. Nielsen var hofpræst for Frederik 2. I den nye lutherske tro var kongen *udvalgt* af Gud, fordi han var den bedst egnede til at regere. Han skulle sørge for, at Guds bud blev overholdt i hans land og regere det i overensstemmelse med Bibelens ord. Motivet viser dette forhold ved at lade Frederik 2. optræde som både dømmende og straffende myndighed. Han holder retfærdighedens sværd og vægt i hænderne, og har Moselovens 10 bud hængende i en kæde om halsen.

TEMA 3: Reformationen – kirkerum og gudstjeneste

Spor i dag: Kirkerum og gudstjeneste

Kirken er den ældste bygning i mange lokalsamfund. Den har stor betydning for den lokale identitet, samtidig med at den oftest tjener sit oprindelige formål som religiøst rum. Kirkebygningerne lader os følge forandringer i kristendommens betydning fra 1100-tallet til i dag. Man kan bl.a. se, hvordan lutherske idéer har bidraget til forandringer i kirkerummet, og man får også mulighed for at fornemme en anderledes tid, hvor kirken på en helt anden måde end i dag var et centrum i menneskers liv, både åndeligt og verdsligt.

Luther og de reformatoriske idéer: Kirkerum og gudstjeneste

Reformationen betød, at gudstjenesten måtte tænkes om, og at kirkerummet måtte ændre udseende og funktion. Hvis mennesket var modtager i sit forhold til Gud, så skulle gudstjeneste og kirkerummet afspejle det.

Prædikestolen fik en fremtrædende plads, og gudstjenesten ændrede karakter. Det var vigtigt, at menigheden blev døbt, tog del i hele nadveren, sang med, og hørte den prædiken, der skulle sætte alt på plads. Ord kom til at fylde meget i den lutherske gudstjeneste, både præstens og menighedens. Den lutherske forståelse af gudstjenesten ligger således bag fx oversættelserne af Bibelen til nationalsprog og den store danske salmetradition.

På reformationstiden blev helgenbilleder fjernet fra kirkerne og afløst af billeder, der gengiver de bibelske beretninger om Jesus, eller dåb, nadver og prædiken. I den nye forståelse af gudstjeneste står dåb, nadver og prædiken som udtryk for, at Gud kommer mennesket i møde.

Reformationens historie og det danske samfund: Kirkerum og gudstjeneste

Kirken er et gammelt hus, som altid er blevet fornyet efter religiøse behov, og den har gennem tiden været et mødested for sognets boere og mellem præst og menighed. Man forestiller sig ofte, at reformationen radikalt ændrede kirkerummet, men forandringerne kom langsomt.

Den lutherske gudstjeneste var først og fremmest menighedens samling, under præstens ledelse, for at høre Guds ord. Derfor fik kirken stolestader, som menigheden kunne sidde på, og en prædikestol midt i kirkerummet, som præsten talte fra. Sidealtre forsvandt, fordi messer knyttet til forskellige helgener ikke kunne godtages i den lutherske kirke. Kalkmalerier blev først kalket over i løbet af 1600- og 1700-tallet.

Mange steder fik højalteret en ny albertavle med bibelcitater på dansk og måske med billeder som knyttede an til nadveren, det ene af den protestantiske kirkes to sakramenter. Dåben var det andet

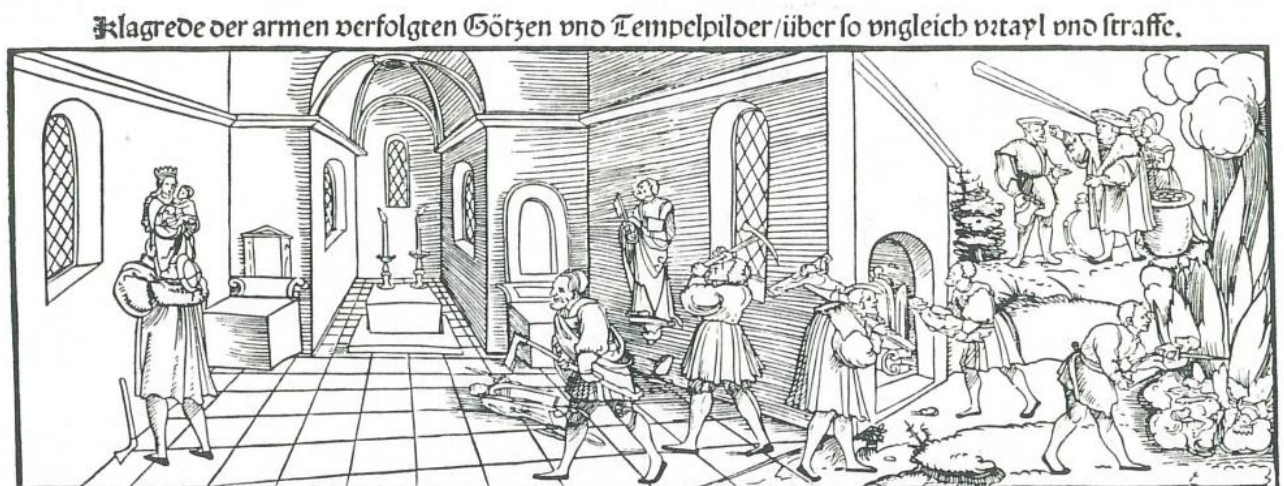
sakramente, hvor barnet blev optaget i det kristne fællesskab og fik en relation til Gud; derfor fik døbefonten også en central placering.

Menneskers liv blev knyttet til kirkerummet – fra dåb til begravelse. Sognets rigeste slægter opsatte epitafier og gravstene. Fra prædikestolen læstes nye love og efterlysninger, og alle havde pligt til at deltage i gudstjenesten. I kirken mødte man venner og fjender, man talte sammen, og på kirkegården kunne der foregå handel. Kirken var i århundreder centrum for sognets liv. I moderne tid besøges gudstjenesterne i mindre grad og deltagelse er frivillig, men nu som før er kirken måske det sted, hvor man stærkest kan følge et sogns, og dermed også hele Danmarks, historie.

Reformationen i kunsten: Kirkerum og gudstjeneste

Erhard Schön

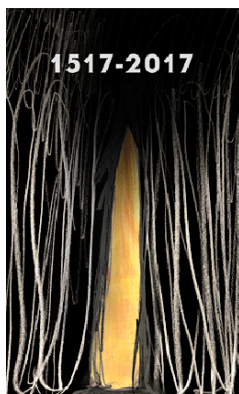
„Klagrede der armen verfolgt Götzen und – tempelpilder ...“ („De stakkels, forfulgte guds- og tempelbilleders beklagelser ...”), omkring 1530. Træsnit.

Efter reformationen kom kirkerummet til at se anderledes ud. Den hastighed, forandringerne skete med, varierede i de forskellige lande og områder. Nogle steder gik det hurtigt, andre langsomt. Den mest synlige forskel på før og efter var, at de mange helgenaltre blev nedlagt, fordi man i den nye lutherske tro ikke længere dyrkede helgenerne.

De billeder og statuer, som helgenaltrene havde været udsmykkede med, fjernede man fra altrene. I visse tilfælde blev tingene ødelagt, fordi man var bange for, at de igen skulle blive tilbedt som i den gamle kirkes tid. Andre steder blev de gemt af vejen, eller leveret tilbage til de folk, der i sin tid havde betalt for dem. Ofte beholdt man dog billederne og figurene i kirkerne. De blev fx hængt op på væggene, hvor de kunne fungere som eksempler på gode kristne.

Ifølge titlen på Erhard Schöns træsnit er det selve de religiøse billeder, der beklager sig over den behandling, de bliver udsat for, når de bliver ødelagt. Vi ser, hvordan de hugges i stykker og bliver brændt. Men billederne siger, at de ikke selv er skyld i, hvis de bliver tilbedt. Det er

menneskenes skyld. Erhard Schön viderebringer herved Luthers idé om, at billeder i sig selv hverken er onde eller gode. Det er derimod den måde, mennesker bruger billederne på, der afgør deres eksistensberettigelse inden for lutherdommen.

TEMA 4: Reformationen – præst og menighed

Spør i dag: Præst og menighed

De fleste af nutidspræstens opgaver går helt tilbage til reformationstiden. Men mange af de funktioner, som præsten tidligere varetog, er efterhånden blevet overtaget af andre: fra skolelærere, jurister og journalister til læger, psykologer og familierapeuter. Hvad er de vigtigste opgaver for en luthersk præst ved begyndelsen af det 21. århundrede? Når gamle traditioner fortolkes og nye arbejdsopgaver diskuteres, sker det ofte på baggrund af reformationshistorien og Luthers tanker om præst og menighed.

Luther og de reformatoriske idéer: Præst og menighed

Den katolske kirkes præster var blevet særligt indviet og havde stået som et uundværligt mellemed mellem Gud og mennesker. Nu understregede Luther det direkte forhold mellem Gud og den enkelte troende. Han lancerede ”det almindelige præstedømme”, dvs. at alle kristne principielt selv kunne fortolke Guds ord og være præst for deres næste. Luther sagde bl.a., at ”alle der krøbet ud af dåben, er både præst, biskop og pave”. Principielt var der derfor ingen forskel på præst og lægfolk.

Samtidigt mente Luther, at det var nødvendigt, at nogen prædikede, og mest praktisk, at det var en person, der varetog præsteembedet til gavn for de andre. For Luther var det vigtigt, at ingen blot stillede sig frem på eget initiativ. Der skulle være nogen, som ”kaldte”. I Luthers forståelse er det menigheden, der kalder en præst. Menigheden har brug for at høre evangeliet og de udpeger derfor den, de finder bedst egnet, til at forkynde det. Præst og menighed hænger på den måde tæt sammen. Også i dag er præster i Folkekirken altid præster for en bestemt menighed.

Reformationens historie og det danske samfund: Præst og menighed

Den tyske reformationsbevægelses slagord om ”det almindelige præstedømme”, der stillede præst og lægfolk lige, nåede også til Danmark. Men efter reformationens indførelse var det ikke til diskussion, at gudstjenester skulle gennemføres på ret luthersk vis, og at Guds ord måtte forklares for menigheden. Derfor blev den enkelte sognepræst næsten endnu vigtigere end før. Han var kirkens og statsmagtens lokale repræsentant, og samtidig sognefolkets hyrde og lærde ekspert. Efter reformationen blev det også forventet, at præsten var en gift mand med egen familie i præstegården, og at han skulle fungere som forbillede for alle kristne husfædre.

Sognepræsten havde et stort og voksende antal ansvarsområder. Ud over prædiken og gudstjeneste stod han også for sognets fattighjælp og sygepleje, opdragelse af ungdommen, tilsyn med lokale skoler, disciplinering af syndere, mægling blandt ægtefolk og kundgørelse af ny lovgivning. Med de mange opgaver voksede kravene til præsternes uddannelse, og det løbende tilsyn fra provst og biskop blev skærpet.

Selvom det formelt var menigheden, der efter reformationen skulle kalde en ny præst til embedet, havde sognefolket ofte kun begrænset indflydelse. Det var gerne herremand, konge eller biskop, der havde det afgørende ord. Med 1700-tallets pietisme og 1800-tallets gudelige vækkelser fik idéerne om den enkeltes direkte forhold til Gud imidlertid nyt liv, og flere satte spørgsmålstegn ved præsternes autoritet. Nogle år efter Grundlovens indførelse fik alle ret til at løse sognebånd, dvs. at søge en præst uden for deres eget sogn. Det blev også muligt at danne frie menigheder, hvor medlemmerne selv sluttede sig sammen og valgte deres præst. Senere endnu kom der valgte menighedsråd i alle sogne.

Præsterne bevarede deres centrale plads i kultur- og samfundsliv op igennem 1800-tallet. Den videre samfundsudvikling, især den voksende sekularisering, har siden været med til at ændre vilkårene for præsternes virke.

Reformationen i kunsten: Præst og menighed

Lucas Cranach den Ældre og værksted: Altertavle i Stadtkirche St. Marien, Wittenberg, 1547

Wittenberg-altertavlen er et af reformationens vigtigste monumenter. Den blev opsat i 1547 (året efter Luthers død) i den kirke i Wittenberg, hvor Luther havde prædikeret. Det er formentlig Luther selv, der har udtænkt det teologiske indhold. Tavlen viser de vigtigste elementer i Luthers teologi. Fra venstre mod højre ses først de lutherske sakramenter: (barne)dåben og nadveren i begge dens former (vin og brød) og dernæst det vigtige skriftemål, der skulle gå forud for nadveren. Nederst ses prædikenen, der ligeledes var en afgørende del

af det kristne liv.

Vi ser reformationens førende teologer i Wittenberg udføre præstens gerninger blandt menighedens medlemmer. Til venstre døber Philipp Melanchthon et lille barn, til højre har Johann Bugenhagen menigheden til skrifte, og nedenunder prædiker Luther selv for menigheden.

Cranach visualiserer den ny opfattelse af præsteskrabet. Præsten blev forstået som et almindeligt menneske og skulle derfor være ordinært klædt og ikke afvige fra menighedens øvrige medlemmer. Selv Luther på prædikestolen bærer en typisk 1500-tals-drugt af den slags, universitetets doktorer havde på. Præsten bliver på den måde blot én blandt menigheden og ikke, som i den gamle kirke, et menneske udstyret med en præstedragt, der udtrykte det særligt begunstigede forhold, han havde til Gud.

På midttertavlen ses Luther deltage i den første nadver Skærtorsdag aften sammen med Jesus og disciplene. Jesus sidder til venstre og Luther til højre. Han modtager netop vinen af en tjener. Ved at blande to forskellige historiske tidspunkter sammen i motivet – altså Kristi tid og Luthers tid – forbindes de nye lutherske præster, som de øvrige tavler præsenterer, med de første oldkirkelige præster, nemlig disciplene. De lutherske præster bliver disciplenes sande arvtagere – underforstået: i modsætning til den gamle kirkes præsteskrabet. Og de folk, der konkret deltager i nadveren i Wittenberg og ser på billedet, bliver en del af samme nye fællesskrabet, hvor alle principielt er præster.

Tema 5: Reformationen – Bibelen og ordet

Spør i dag: Bibelen og ordet

Hvilken rolle spiller Bibelen for mennesker i dag? Næsten alle kender fx historien om Adam og Eva. Og vi bruger talemåder som ”at kaste perler for svin” uden at tænke over, at de stammer fra Bibelen. Gennem mere end tusind år har Bibelens fortællinger og budskaber vævet sig ind i menneskers måder at tænke og tale på. Reformationen fik en stor betydning for, at Bibelens ord kom ud til alle.

Luther og de reformatoriske idéer: Bibelen og ordet

Renæssancen gjorde det til et ideal at gå tilbage til kilderne, når man skulle undersøge historisk materiale. Dette ideal overtog reformationen. Men hvor renæssancens humanisme i høj grad var for eliten, var reformationen også folkelig. Det var ikke kun teologerne, der skulle kunne læse og forstå Bibelen. Det skulle i princippet alle. Derfor begyndte man også at læse og bruge Bibelen på nye måder: Teologerne læste Bibelen på originalsprogene græsk og hebraisk for at sikre den bedste forståelse. Og samtidig lavede man nye kritiske oversættelser til folkesprogene, så Bibelen også kunne læses af folk uden lang uddannelse. Før reformationen havde bibeludlægning været forbeholdt teologer, og de forholdt sig altid til den kirkeligt sanktionerede udlægning og byggede videre på den. Nu blev det et ideal, at enhver kristen skulle kunne forstå og gøre rede for sin tro.

For Luther var det vigtigt, at Bibelen blev læst rigtigt, så man ikke læste sine egne meninger ned i teksten. Han mente, at Bibelen skulle læses som ”lov” og ”evangelium”. Før havde man brugt denne skelnen til at forstå forholdet mellem Gammel og Ny Testamente: Det gamle Testamente indeholdt De Ti Bud og andre tekster om Guds påbud til mennesker, mens Det nye Testamente samlede sig om beretningerne om Kristus og hans betydning. Nu gik lov og evangelium tværs gennem hele Bibelen. Alt, hvad der krævede noget af mennesket, blev forstået som lov, uanset om det stod i Det Gamle eller Det Nye Testamente. Tekster om lov ville altid afsløre, at mennesket var en synder, som ikke kunne overholde Guds påbud. Alt, hvad der i Bibelen – direkte eller indirekte – fortalte om Kristus og dermed skænkede Guds nåde, var derimod evangelium.

For Luther var ”Guds ord” derfor aldrig identisk med Bibelens faktiske ordlyd. Det blev først ”Guds ord”, når det blev hørt og troet på den rigtige måde. Guds ord blev nemlig først levende, når det blev bragt videre i prædiken, dåb og altergang, i sjælesorg og undervisning.

Reformationens historie og det danske samfund – Bibelen og ordet

I slutningen af middelalderen havde man også haft prædikener på modersmålet og oversættelser af Bibelen. Men efter reformationen fik bibellæsning højeste prioritet. Det var ikke længere paven og den gamle kirkes præster, som havde patent på den rigtige fortolkning.

Idealet var, at alle skulle have adgang til Guds ord og til selv at forstå og tilegne sig dem. Blandt reformatorerne var der en stor iver efter at udbrede Bibelens ord – men de ville også gerne sikre sig, at den rette protestantiske forståelse vandt frem. Nye oversættelser og nye tolkninger blev udbredt med tidens nye teknologi, bogtrykkerkunsten. Nu kunne samme tekst i løbet af kort tid spredes i hundred- eller tusindvis af identiske eksemplarer. Det er ligefrem blevet sagt, at ”uden bogtryk – ingen reformation”.

I 1550 udkom den første danske bibeloversættelse, som var autoriseret af stat og kirke. Salmebøger og andre ”nyttige” udgivelser, der formidlede Guds ord – på luthersk vis – blev også støttet, mens ”skadelige” bøger blev censureret. Luthers Lille Katekismus var den allervigtigste. Den blev set som menigmands bibel, dvs. som en håndbog i den rette bibelforståelse.

Guds ord skulle ikke kun læses. Det skulle først og fremmest forkyndes klart og forståeligt fra landets prædikestole. Præsterne skulle uddannes bedre, og biskopper skulle kontrollere, at der blev prædikeret klart og godt, når de var på inspektion (visitats) ude i sognene.

I private hjem var Bibelens verden også til stede. Man kendte fortællingerne fra Det gamle og Det nye Testamente. Bibelske ordsprog og citater indgik i hverdagens mundtlige kultur – og har efterladt mange spor i sproget. I 1500-tallet fandt egentlig bibellæsning kun sted i lidt mere velhavende hjem. Men i løbet af 1600- og 1700-tallet blev det almindeligt at kunne læse, og bibler blev billigere. Derfor fik langt flere mennesker adgang til en bibel.

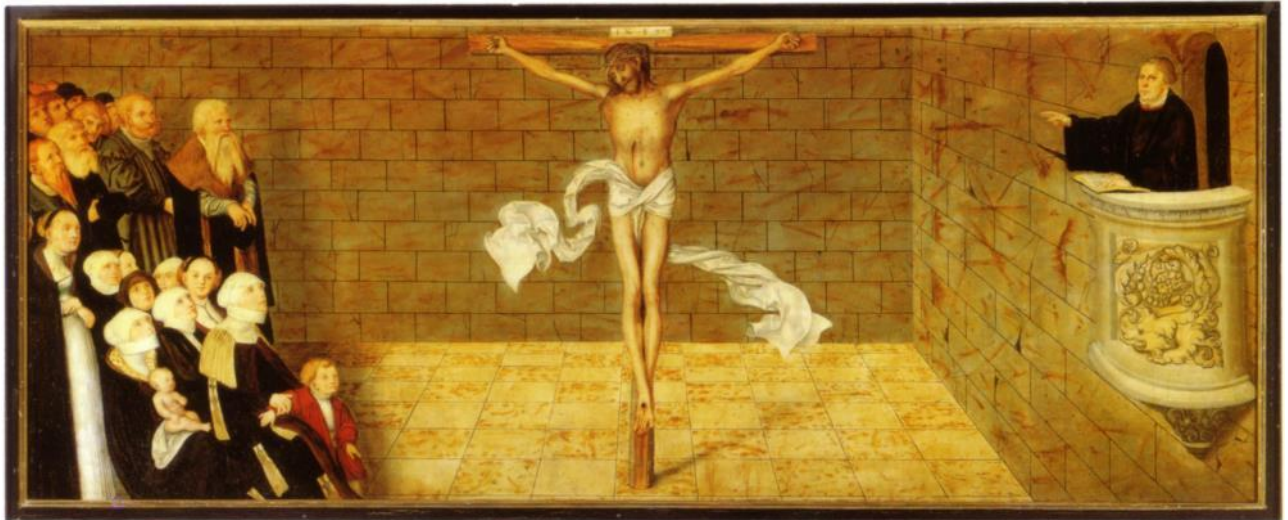
1700-tallets pietister arbejdede for, at alle mennesker skulle læse og forstå selve Bibelen – men stadig med Luthers katekismus som anvisning på den rigtige læsemåde. Først med 1800-tallets vækkelser blev selvstændig bibelfortolkning en reel mulighed for de mange. Samtidig var 1700- og 1800-tallet den periode, hvor en videnskabeligt baseret bibelkritik blev udviklet.

Meget forskellige bibelsyn har gjort sig gældende frem til i dag. I mere fundamentalistiske læsninger bliver Bibelens ord brugt som belæg for, hvordan verden blev skabt og livet præcist skal leves. Sådanne tolkninger var mere almindelige tidligere, men dukker frem, når der fx argumenteres imod kvindelige præster ud fra Bibelens ord. Inden for folkekirken møder man generelt mere åbne fortolkninger, der lægger vægt på ”det levende ord” i modsætning til det døde bogstav. Grundtvig var en stærk fortaler for et sådant bibelsyn. I dag forstår de fleste først og fremmest Bibelen som en historisk og litterær tekst med kulturhistorisk betydning.

Reformationen i kunsten: - Bibelen og ordet

Lucas Cranach den Ældre / Lucas Cranach den Yngre, *Luther prædiker for menigheden*, Wittenberg-altertavlen, predella, 1547. Olie på træ.
Stadt- und Pfarrkirche St. Marien, Wittenberg

Luther prædiker for menigheden i Wittenberg. Billedet er placeret nederst i en stor altertavle fra 1547, som blev sat op den kirke, hvor Luther prædikede. Han forkynder Biblens ord, som i lutherdommen er det absolutte fundament for troen – og menigheden lytter opmærksomt. Han står på prædikestolen med den ene hånd på biblen. Med den anden peger han på den korsfæstede Kristus, der viser sig for menigheden midt i billedet. Kristus er malet som de øvrige figurer, så det ser ud som om, han er fysisk til stede. Det er ikke længere kun i nadveren, at Kristus bliver nærværende, men også når skriftens ord forkyndes og menigheden tror på det.

TEMA 6: Reformationen – familie og opdragelse

Spør i dag:

Vor tids familieforståelse er stærkt præget af reformationen, fordi den understregede familie- og dagliglivets betydning. Samtidig havde reformatorerne et syn på familie og opdragelse, som betonedede autoritet og lydighed. Det harmonerer ikke umiddelbart med nutidens syn på børn, opdragelse og samvær. Er der træk og traditioner, som stadig har værdi, selvom meget er forandret?

Luther og de reformatoriske idéer: familie og opdragelse

Klostrene blev afskaffet efter reformationen. Man blev ikke længere mere from eller hellig ved at trække sig tilbage fra verden. I stedet blev familien og dagliglivet det sted, hvor det enkelte menneske skulle leve i overensstemmelse med Guds vilje.

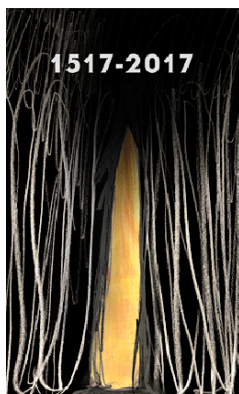
Familien blev idealet for menneskeligt fællesskab. Husfaderen havde ansvar for medlemmerne af husstanden, dvs. både den biologiske familie og tjenestefolkene. Han fungerede også som præst i husstanden. Det var hans ansvar, at børn og ansatte blev opdraget i den rette tro og lærte at udfylde deres funktioner i livet.

I udlægningen af det fjerde bud, ”Du skal ære din far og din mor”, viste Luther, hvordan livet i familien bør forme sig: Børn og underordnede skulle forstå deres plads som et kald fra Gud. Det var vigtigt, at navnlig børn og tjenestefolk forstod, at der var forskel på dem, der skulle adlyde, og dem, der havde myndighed og ansvar. Denne forskel skulle respekteres – også selvom det til tider kunne forekomme urimeligt – for alternativet var kaos, efter Luthers mening. Luther mente, at livet kun kunne udfolde sig til gavn for både høj og lav, når der var gensidig respekt og hierarkisk orden.

Luthers syn på familien har nogle klare konservative træk, som virker helt forældede. I dag spiller den svages ret fx en helt anden rolle. Og man er meget mere kritisk over for autoriteter. Samtidig bygger samfundet stadig på den opfattelse, at mennesker har brug for ordnede rammer for at kunne udfolde sig.

Reformationens historie og det danske samfund: Familie og opdragelse

Den lutherske husstand skulle være præget af gensidig respekt, pligter og rettigheder. I *Den lille Katekismus*, som alle børn skulle opdrages efter, havde Luther nøje forklaret hvordan: Husfaderen skulle adlydes af alle, herunder hustruen, mens børn og tjenestefolk skyldte husfader og -moder respekt og lydighed. Til gengæld havde husfaderen ansvar for at opdrage og beskytte børn og

tjenestefolk. Han havde derfor også ret til at tugte dem. Såvel Guds ord som fysisk afstraffelse blev set som vigtige opdragelsesmidler.

Konkret skulle husfaderen sørge for borbøn, husandagt og for børnenes oplæring i den kristne tro. Katekismen, salme- og bønnebøger samt bibelen, især ordsprogene fra Det gamle Testamente, skulle indgå i dagligdagen. Men først og fremmest blev det forventet, at husfader og -moder var gode rollemodeller for kristen livsførelse.

Den lokale præstefamilie stod ofte som mønstret på en god luthersk husstand. Men idealerne gjaldt for alle husfædre med foden under eget bord, også fx håndværkere og bønder.

I løbet af 1700- og 1800-tallet fik private husandagter en ny betydning. Det blev stedet, hvor de nye vækkelsesbevægelser kunne samles om deres trosforståelse. De vakte så det selv som fortsættelsen af en gammel luthersk tradition, mens myndighederne længe betragtede vækkelsesmøder med mistro: De blev for store – og forkyndelsen foregik uden kirkeligt tilsyn.

Husstanden var samfundets grundenhed gennem århundreder – også økonomisk og socialt. Der var en tydelig arbejdsdeling mellem mænd og kvinder. Det betød, at enker og enkemænd ofte giftede sig igen hurtigt, mens mange ugifte blev tjenestefolk. Enlige blev i mange tilfælde set som en trussel mod stabiliteten.

Industrialiseringen førte til opbrud i sociale strukturer og familiemønstre. Det skabte bekymring for at hele samfundsmorale skulle opløses, og mange kristne engagerede sig i privat filantropi. De ville redde fattige og fortabte mennesker, som ikke længere var beskyttet inden for en bestemt husstand.

I dag er det fortsat ofte sådan, at livet i en familie, med forældre og børn, ses som garanten for stabilitet og trygge forhold. Men billedet af, hvordan en ”familie” og en ”husstand” kan se ud, har ændret sig meget: Delebørn, sammenbragte børn, ægtefæller af samme køn og forskellige former for kollektive boformer indgår i billedet af familieformer i 2010’erne. Desuden har man i dag helt andre forestillinger om medbestemmelse og ligeværd, også inden for hjemmets fire vægge.

1517-2017

Reformationen i kunsten: - Familie og opdragelse

Lucas Cranach den Ældre, *Den Hellige Slægt*, ca. 1510 (trykt efter 1518 med tekst af Philip Melanchthon). Træsnit.

Kupferstichkabinett, Staatliche Museen zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz (inv.nr. 573-2)

"Den Hellige Slægt". I den gamle kirke var motivet af den "hellige slægt" et udbredt afladsbillede knyttet til den udbredte tilbedelse af den hellige Anna, Jomfru Marias mor. Anna var skytshelgen med særlig betydning for familier, fordi hun både var hustru, husmor, mor og bedstemor. Lutheranerne ny-tolkede "Den Hellige Slægt" til at blive et uddannelses- og familieideal.

Cranachs træsnit er udført i 1510 som afladsbillede. En gang i begyndelsen af 1520'erne blev det forsynet med Philip Melanchthons vers, skrevet på let forståeligt tysk, der henvendte sig til alle forældre. Han skriver, at det er vigtigt, at børn går i skole og lærer at læse. Ellers kan de ikke læse Bibelen, og dermed risikerer de *ikke* at forstå Evangeliet på den rette måde. Vejen til den sande Kristus, går gennem skolen, konkluderer verset.

”Den Hellige Slægt” bliver til Jesusbarnets ideelle familie, hvor børnene lærer at læse. Billedets budskab er nu at påpege forældres pligt til at sørge for deres børns uddannelse, så de kan læse Guds ord og kende Kristus.

FAKTABOKS: Afladsbilleder var udbredte i middelalderens kirke. Det var billeder af helgener med en tilføjet tekst, der gav anvisninger på, hvordan man kunne få tilgivelse for begåede synder og på den måde afkorte tiden i skærsilden

TEMA 7: Reformationen – køn og kønsroller

Spør i dag: Køn og kønsroller

I dagens Danmark støtter de fleste tanken om ligestilling mellem kønnene. Alle skal have samme muligheder for at leve, som de ønsker. Det er ikke kun socialt accepteret, men også økonomisk muligt at klare sig som eneforsørgende med børn, bl.a. fordi staten træder støttende til. Men samtidigt ønsker mange at leve i et trygt og kærligt parforhold og gerne med børn. Selvom nutidens samlivsformer og sociale systemer adskiller sig markant fra forholdene på Luthers tid, har vores syn på køn og parforhold tydelige historiske rødder – også tilbage til reformationstiden.

Hvad kom reformationen konkret til at betyde for køn og kønsroller? Blev samfundets patriarkalske indretning styrket og kvinder henvist til rollen som hustru og mor? Eller var der træk i reformationen, som bidrog til større ligestilling mellem mænd og kvinder?

Luther og de reformatoriske idéer: Køn og kønsroller

Reformationen fik betydning for forståelsen af køn og kønsroller. Når Luther læste skabelsesberetningen, så han skabelsen af Adam og Eva som Guds vise indretning, der skulle forebygge menneskelig ensomhed. Og han fastholdt, at Adam og Eva var lige over for Gud og lige skyldige i syndefaldet. Samtidig fremhævede Luther manden som den primære og mest forstandsprægede skabning. Han mente, at manden er sat til at føre an i livets forhold, mens kvinden er skabt til at indordne sig. Kvinden har også et selvstændigt ansvar, men det retter sig først og fremmest mod børn og hjem. Det lutherske syn indeholdt både en principiel ligestilling og en praktisk over- og underordning.

Luther formulerede den såkaldte ”trestandslære”, som delte samfundet op i kirke, familie og stat. Ifølge trestandslæren skulle alle samfundsordninger have den patriarkalske husstand som ideal. dvs. en struktur, hvor faderen på samme tid skulle udvise autoritet og være omsorgsfuld beskytter. Billedet er imidlertid flertydigt. Melanchthon førte fx teologiske samtaler med højtbegavede kvinder. Og til trods for sin patriarkalske familieopfattelse fremhævede Luther fx, at en husfader gør en kristelig gerning, når han vasker børnenes skidne bleer. Og han kaldte, som en ros, sin egen kone for *Hr Käthe*, i anerkendelse af den rolle, hun udfyldte som husbestyrer for den særdeles omfangsrige husstand.

Reformationens historie og det danske samfund: Køn og kønsroller

I den lutherske verden var mand og kvinde principielt set lige i forhold til Gud. Begge var syndige som Adam og Eva havde været. Begge skulle bekende deres synd og begynde at tro. Derfor rettede kirken sit arbejde mod både mænd og kvinder. De skulle deltage i gudstjenesten, modtage sakramenterne og forstå Guds ord i Bibelen. Læseundervisning rettede sig også mod begge køn.

I middelalderen havde både mænd og kvinder mulighed for at vælge et liv i kloster. De fleste levede dog i en husstand. Da klosterlivet forsvandt, stod husstanden tilbage som eneste mulighed og blev helt central i det lutherske samfundsliv. Det betød, at kvinder mistede en række livsmuligheder. Dyrkelsen af jomfru Maria og de mange kvindelige helgener forsvandt – og dermed også en række positive kvindeskikkelser. I de senere år er man blevet opmærksom på, at en del kvinder var aktive uden for deres husstand, også efter reformationen. Flere begyndte at interessere sig for teologi og lærdom og for at skrive og udgive opbyggelseslitteratur.

I husstanden havde husfaderen autoritet over alle og dermed også over sin hustru. Kun som enke kunne kvinden fungere som husstandsoverhoved. Kvinder var altså næsten altid i praksis underlagt en mand, og selvom det ved reformationen blev muligt at få skilsmisse, var det sjældent. Med kirkens hjælp blev trolovelse og ægteskab reguleret og beskyttet. Både mand og kvinde blev straffet for hor, og ingen kunne tvinges ind i et ægteskab. Man ønskede nemlig en relation med gensidig respekt, hvor husfader og husmoder sammen kunne lede husstanden, men med en klar kønsopdeling af arbejdsopgaverne. I forhold til produktion og økonomi var mand og kvinde afhængige af hinanden, og hvis en ægtefælle døde, giftede enken eller enkemanden sig ofte relativt hurtigt igen. Som i historien om Adam og Eva mente man, at kvinder var mere modtagelige for Djævelens fristelser, og bl.a. derfor blev kvinder i højere grad end mænd anklaget for at være hekse.

I reformationstidens samfund var alle afhængige af andre, og de fleste af deres husstand. Lutherdommens fokus på det enkelte menneske fik ny betydning i 1700- og 1800-tallets vækkelser, hvor både mænd og kvinder var aktive; kvinder dog sjældent som talere. Og i løbet af 1800-tallet gav religionen mange kvinder kraft og legitimitet til at indtage en større plads i samfundet gennem filantropien og senere i kvindesagsskampen, som ikke sjældent blev ført af kvinder med en religiøs baggrund. I religionen fandt de en tanke om lighed, som tydeligt adskilte sig fra den biologiske ulighed mellem mænd og kvinder, som flere af samtidens videnskabsmænd var optaget af.

I 1947 fik kvinder ret til at blive præster i den danske folkekirke. Men i løbet af 1900-tallet har der været kirkelige miljøer, som mente, at traditionelle værdier omkring ægteskabet blev udfordret, når kvinder kom ud på arbejdsmarkedet. Det blev også opfattet som udfordrende, at kvinder takket være prævention kunne leve uden den skyld og skam, som et uægte barn tidligere havde medført. Kirkelig vielse af to mennesker af samme køn var længe meget omdiskuteret, men blev indført ved lov i 2012.

Reformationen i kunsten: - Køn og kønsroller

Ubekendt maler, Dronning Dorotheas anetavler, omkring 1570. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot

Dronning Dorothea var Danmarks første lutherske dronning. I 1560'erne bestilte hun to anetavler til at pryde væggene i sit kapel på Sønderborg Slot. På tavlerne ses hendes og Christian 3s forfædre fire generationer tilbage. Anetavler som disse var fyrsternes og adelens markedsføring af deres fornemme herkomst.

Der var primært to systemer at vælge imellem, når slægten skulle visualiseres: ane-systemet og stam-systemet. Dorothea valgte anesystemet, formentlig fordi det prioriterer kvinder på lige fod med mænd. Både mandens og kvindens aner opregnes og tæller lige meget – modsat stam-systemet, der kun følger den mandlige linje fra far til søn.

I ane-systemet er kvinder ligeværdige med mænd. Denne ligeværdighed kommer visuelt til udtryk bl.a. ved den måde, de forskellige ægtepar forholder sig til hinanden på: de taler sammen, rører ved hinanden, holder om hinanden – mænd og kvinder fylder lige meget, de er lige høje, og deres våbner og indskriftstavler er lige store.

Det er det lutherske ægteskabsideal, som Dorothea her viser frem. Hos Luther er ægtefolk ikke ligestillede, men ligeværdige. Manden og kvinden har forskellige roller at udfylde, men det sker inden for gudgivne områder, hvor de hver har autoritet. Det gudgivne bliver således formidlet gennem en patriarkalsk samfundsorden, hvor manden er kvindens overordnede, men hvor også samarbejdet mellem ægtefællerne er vigtigt.

TEMA 8. Reformationen – skole og dannelse

Spør i dag: Skole og dannelse

I dag siger folkeskolens formålsparagraf, at skolen skal give eleverne kundskaber og færdigheder. Skolen skal også forberede børnene ”til deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre”. Skolegang har altid drejet sig om, at eleverne skal tilegne sig færdigheder og dannes som mennesker og samfundsborgere. Frem til 1975 stod det i lovgivningen, at skolens værdigrundlag skulle være kristent. Skolen er på mange måder et barn af kirken – og af reformationens budskab om, at alle skulle have adgang til Guds ord.

Luther og de reformatoriske idéer: Skole og dannelse

Luther mente, at der sker noget med et menneske, hver gang det tror på det gode budskab om syndernes forladelse og frelse i Kristus. Personen ”omdannes”, fordi egoismen overvindes og kærligheden til Gud og medmennesket tager over.

Det betød ikke, at Luther mente, at der med ét slag skete en ændring af menneskets natur. Han forestillede sig snarere, at den nødvendige dannelse af det kristne menneske, var en stadig proces. Derfor var der brug for, at den enkelte hørte og tilegnede sig evangeliets indhold igen og igen.

Det var naturligvis kirkens opgave at sørge for, at alle kunne møde Guds ord. Præsternes forkyndelse skulle støttes af daglig katekismus-undervisning hjemme og i skolen. Idealet om undervisning i kristendom for alle lå i direkte forlængelse af Luthers tanker om, at mennesket blev frelst ved tro og ikke ved gerninger. Det var grundlaget for den store pædagogiske indsats, som blev en meget væsentlig side af reformationen.

Luther skrev selv Den store og Den lille Katekismus. Navnlig den sidste fik kolossal udbredelse som indbegrebet af ”den kristne børnelærdom”. Derudover var det især hans bedste ven og medarbejder, Philipp Melanchthon, der udformede det pædagogiske materiale, som blev brugt til undervisning i skoler og på universiteter. Melanchthon blev med tiden ligefrem kaldt *praeceptor Germaniae*, dvs. ”Tysklands læremester”.

Reformationens historie og det danske samfund: Skole og dannelse

I 1536 overtog kongemagten de gamle kirkeskoler sammen med det øvrige kirkegods. Fremover skulle der være én god latinskole i alle byer, sådan at drenge kunne blive oplært i luthersk kristendom og latinsk skriftkultur. De dygtigste kunne fortsætte til universitetet og blive præster i den nye kirke. Latinskolerne fungerede samtidig som byernes fattigskoler. I de yngste klasser lærte børnene læsning og religion på *dansk* og blev på den måde forsørgt og opdraget et par år. I de ældste klasser, hvor latin dominerede, var der færre elever. Her gik bl.a. en del præstesønner, der havde fået privatundervisning hjemme de første år.

Undervisning blev også prioriteret mere generelt. Forældre blev mindet om, at de skulle opdrage deres børn til gode kristne. I alle sogne skulle degnen undervise børnene i ”den kristne børnelærdom”. Det skete ud fra Luthers Lille Katekismus, som skulle sikre, at børnene lærte at tro på rette lutherske vis. Hvis ikke man kunne sit Fadervor, De ti Bud og trosbekendelsen, dvs. kernen i katekismen og grundlaget for troen, kunne man ikke komme til alters eller blive trolovet.

I løbet af 1500-, 1600- og 1700-tallet blev det mere almindeligt, at der lokalt blev ”holdt skole” med egentlig *læse*undervisning for begge køn. Målet var, at drenge og piger kunne blive bedre til at indlære katekismen. I samme periode var skriftkulturen blevet mere vigtig i samfundet generelt. Der var efterspørgsel på skolegang, og mange drenge lærte også at skrive og regne.

For 1700-tallets pietister blev børns personlige tilegnelse af kristendommen afgørende. I 1736 blev konfirmation gjort obligatorisk ved lov, og alle børn fik pligt til skolegang, så de fik lært tilstrækkelig læsning og kristendom. I 1814 kom en mere omfattende dansk skolelovgivning, der stillede krav om syv års undervisning for alle børn, nu også i skrivning og regning.

Skole og kirke har været tæt forbundet langt op imod vor tid. Statens tilsyn med skolerne lå hos præster og provster helt frem til 1933, og lokalt blev læreren længe set som ”kirkens mand” – og kaldt for ”degnen”. Den kristne opdragelse var del af skolens formålsparagraf frem til 1975, ligesom bibelhistorie, kristendom og salmesang længe fyldte meget i skolegangen.

TEMA 9: Reformationen – disciplin og demokrati

Spor i dag: Disciplin og demokrati

I dag tænker vi på demokrati som et ubetinget fælles gode.

Demokratiet er blevet helt afgørende for vores måde at tænke samfund og politik. Alle voksne mennesker skal have lige ret til at bestemme, fordi de har samme værd som politiske individer. Ved første øjekast var reformationstidens samfund helt anderledes med sine mange og dybe forskelle mellem mennesker fra konge til bonde. Samfundets øverste skulle beskytte kollektivet med Guds hjælp, og derfor var der ikke plads til afvigende religiøse eller politiske holdninger for den enkelte. I reformationstidens samfundsliv og menneskesyn kan man dog også se træk, der peger frem imod vor tids demokratiske tænkning, fx forestillingen om menneskers ligeværd over for Gud. Lutherdommen indeholder tanker, der har kunnet indgå i sammenhæng med både autoritære og demokratiske samfundsformer.

Luther og de reformatoriske idéer: Disciplin og demokrati

Reformationen er fuld af paradokser. På den ene side indeholder den tanker om forskelle mellem mennesker og nødvendig disciplin. På den anden side rummer den forestillinger om ligeværd og frihed, der kan danne baggrund for demokrati.

Luther mente, at disciplin er nødvendig for høj som lav. Ethvert menneske har brug for at vide, hvordan det undgår at gøre det forkerte. Alle mennesker er, ifølge Luther, i bund og grund egoister, der hellere tænker på egen nytte end på deres næste og på Gud. Derfor mente han, at disciplin var ethvert fællesskabs forudsætning.

For det gode samfundsliv er det nødvendigt, at alle befinder sig i relationer, hvor de enten befaler eller adlyder. Det var en opfattelse, der stemte godt overens med livet i et feudalt samfund.

Luther mente også, at alle skal kende til kristendommens grundtanker. Det blev en forudsætning for at indtræde på arbejdsmarkedet, at man havde et basalt kendskab til kristendommen og kendte sine pligter. Med konfirmationens indførelse i 1736 fik denne tankegang endnu større betydning.

Ifølge Luther er alle mennesker lige over for Gud. Her er der ingen forskel mellem høj og lav, mand og kvinde. Og tanken, at enhver skal tilegne sig kristendommens hovedindhold, bidrager på længere sigt til myndiggørelsen af almindelige mennesker. Her får tanken om ”det almindelige præstedømme” stor betydning, dvs. ideen om, at der ikke er nogen principiel forskel på lægfolk og præster.

Reformationens historie og det danske samfund – disciplin og demokrati

Reformationen fandt sted i et samfund med mange forskelle mellem mennesker. Man opfattede forskellighed som del af den orden, Gud havde skabt. Der var forskelle og magthierarkier i standssamfundet mellem adel, præst, borger og bonde – og i husstanden mellem husfader og husmoder og resten af husstanden. Og øverst sad kongen.

I alle relationer krævede man lydighed, men den lydige kunne med samme ret kræve beskyttelse, og tanken om individuel ret havde stor betydning. Det var et samfund gennemsyret af tanken om gensidighed. I lokalsamfundet forpligtede fællesskabet, og man skulle hjælpe sin næste.

Med den lutherske kristendomsforståelse blev der lagt stor vægt på det enkelte menneske og relationen til Gud. Men fremhævelsen af den enkelte var ikke i sig selv med til at skabe et moderne demokrati. I de første århundreder efter reformationen betonedede man snarere, at alle var forpligtede på det sociale og moralske fællesskab, fordi den enkelte kunne forstå Guds ord og derfor måtte tage ansvar.

Samfundets moral var religiøst begrundet. Man mente, at syndig adfærd kunne skade både den enkelte og samfundet, fordi Gud kunne lade sin straf ramme alle med fx krig eller naturkatastrofer. Kirkens mænd greb derfor ind mod usædelighed, uro, manglende omsorg for andre og fejlagtige tolkninger af troen. Det skete med den såkaldte *kirke-disciplin*, der bestod af belærende samtaler, skriftemål og i grove tilfælde udelukkelse fra fællesskabet i kirke- og sogneliv. Der var dog næsten altid en vej tilbage til fællesskabet, hvis man angrede sin synd og overgav sig til troen på Gud.

De lutherske tanker om individets betydning banede vejen for, at flere mennesker i løbet af 1800-tallet turde sætte sig op imod kirken. I vækkelsesbevægelserne fik de mulighed for selv at bestemme deres tro, og i de religiøse forsamlinger var der mange, som fik erfaringer med at skabe egne organisationer. Efter grundloven kom en sognebåndsløsning, som gav mennesker ret til at søge den præst, de syntes bedst om. Den lutherske tro på ligeværd var også med til at give kvinder legitimitet til at kræve stemmeret, og den blev inddraget i opbygningen af en demokratisk politisk kultur.

TEMA 10: Reformationen – livet og døden

Spor i dag: Livet og døden

I dag søger mange mennesker til kirken ved livets begyndelse og slutning, også selvom de ikke i øvrigt har et tæt forhold til kristendommen. Derfor er det især ved dåb og begravelse, at mange mennesker møder lutherdommens forståelse af liv og død. De samme ord om Guds barmhjertighed og menneskets genfødsel til et levende håb lyder begge steder.

Mens nutidens forhold til døden er præget af distance og fortrængning, var døden på Luthers tid et anderledes synligt livsvilkår med alvorlig religiøs betydning. På den baggrund er det slående, i hvor høj grad reformationen retter fokus mod det daglige liv og de ”timelige” glæder, der hører til livet på jorden.

Luther og de reformatoriske idéer: Livet og døden

Luther mente, at retfærdiggørelse ”ved tro alene” udelukkede, at gerninger kunne betyde noget for frelsen. Det gjorde mennesker frie til at leve et almindeligt liv – med ægteskab, seksualitet, familie, arbejde, venskab osv. For Luther skulle den kristne leve i ”kald og stand”, dvs. at han eller hun skulle påtage sig de opgaver, som vedkommendes situation krævede.

Luther var selv kendt for at være en levemand, der ikke afholdt sig fra fornøjelser. I hans øjne var der ingen kristelig grund til at leve afsondret fra verden. Tværtimod gjaldt det om at få så meget som muligt ud af livet sammen med andre mennesker, først og fremmest for deres skyld – og derigennem også til glæde for én selv. I det hele taget var glæde Luthers middel til at holde det onde på afstand.

Reformationen ændrede også synet på døden. Luther forstod døden på to måder:

På den ene side som fysisk død. Den fysiske død blev ved med at anfægte Luther livet igennem. Derfor var det vigtigt for ham at gøre op med forestillingen om skærsild og i stedet holde fast i løftet om opstandelse og evigt liv. For den, der troede på Guds nåde og tilgivelse, var der ingen straf efter døden. Derfor gjaldt det om at holde fast i troen.

På den anden side forstod Luther også døden og kampen *mod* døden som noget, der måtte foregå hver dag. Det syndige i mennesket måtte dø hver dag. Den død var allerede begyndt i dåben og sluttede først ved den fysiske død. Hver gang menneskets synd og egoisme blev besejret af Guds nåde, betød det, at synderen i mennesket døde mere og mere. Samtidig var denne død også begyndelsen på et nyt liv for mennesket: I troen på Kristus havde man allerede del i det evige liv. Luthers forståelse af det kristne menneske er således altid dobbelt. Over for Gud er det både synder og retfærdigt. Livet er både død og opstandelse.

Reformationens historie og det danske samfund: Livet og døden

Både før og efter reformationen levede mennesker med en klar viden om, at de skulle dø. De gjorde sig andre tanker om døden, end man gør i dag. Døden stod ikke som en definitiv afslutning på livet, og derfor handlede det ikke om, at man måtte leve ”her og nu”, som mange siger i dag. Livet fortsatte efter døden, og på den endelige dommens dag ville man blive stillet til regnskab for sit liv inden døden. Symboler, der skulle minde mennesker om dødeligheden (”Memento mori”), fx knogler og timeglas, var almindelige både i kirker og andre steder.

Da det var normalt, at mennesker døde i en tidlig alder, og mange børn døde som helt små, oplevede mange døden helt tæt på. I kirken var døden også nærværende gennem gravsten og epitafier over døde mennesker fra sognet. I den katolske tid fandtes skærsilden som en renselsesild for al synd man havde begået, og efterkommere kunne deltage i sjælemesser for at forkorte tiden i skærsilden. For det lutherske menneske gjaldt det først og fremmest om at holde fast i troen og bede til Gud. Men forestillinger om, at Gud ikke blot kunne straffe i dette liv, men også ville lade syndige gerninger få betydning på dommens dag, var fortsat udbredte. Angsten for døden og dommedag var derfor stor. Inden døden kunne man med en præsts hjælp angre sine synder og få syndsforladelse, men derefter måtte man stole på Gud og hans tilgivelse.

Det var vigtigt at have en feltpræst med i krig. Han skulle give de døende soldater syndernes forladelse, når de lå sårede på slagmarken. Selvmord var en utilgivelig synd, og efter et selvmord kunne man ikke få syndernes forladelse. Der er derfor eksempler på, at mennesker udførte alvorlig kriminalitet, som fx barnemord, for at blive dømt til døden og få syndernes forladelse, inden dødsstraffen blev eksekveret.

Livet på jorden begyndte med en fødsel, og i den lutherske verden var det afgørende straks at få det nyfødte barn ind i kirkens sikre fællesskab ved en dåb. Ved dåbsritualet forsagede man Djævelen og overgav barnet til Gud. Forestillingen var, at det udøbte barn hørte djævelen til. Var der risiko for, at en nyfødt skulle dø, måtte andre end præsten udføre en nøddåb, hvis det var nødvendigt.

I løbet af 1900-tallet er angsten for djævel og dommedag stort set forsvundet. Men mange finder stadig grund til at lade livet begynde med dåb og afslutte med begravelse fra en kirke, også selvom de i øvrigt ikke er aktive i kirken. De senere år har debatten om, hvornår livet begynder, fået præster til at overveje bl.a. ritualer omkring begravelse af dødfødte børn.